

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАРАНТУВАННЯ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН У КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС

Угода про асоціацію з ЄС 2014 року містить значно більше положень щодо реалізації культурних прав громадян, ніж Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС 1994 року. Це накладає більші обов'язки для України у цій сфері. Тому у даній статті розглядаються вимоги до правового регулювання сфери культури, що склалися у ЄС, та зобов'язання України у цій сфері, що витікають з цих вимог.

Ключові слова: культура, культурні права, культурна спадщина, Європейський Союз (ЄС), Угода про асоціацію, міжкультурний діалог.

Постановка проблеми та її актуальність. Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII ратифікована Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). Отже, імплементація положень цієї Угоди буде одним із важливих напрямів діяльності України.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Дослідження нормативів та практики діяльності ЄС у сфері культури в українській науковій літературі практично відсутні. Наприклад, у ґрунтовному підручнику [1] це питання не висвітлено. У російському підручнику [2] цьому питанню присвячено 4 сторінки, а у навчальному посібнику [3] – 3 сторінки. Спеціально питанням культурної політики ЄС присвячено дисертаційне дослідження [4], виконане у Росії, однак, звичайно, у ньому відсутні дослідження цього питання щодо Угоди ЄС про асоціацію з Україною. Тому **метою даної статті** є дослідження питань гарантування культурних прав громадян у контексті імплементації угоди про асоціацію з ЄС.

Як зазначається у роботі [4], культурний обмін між країнами-учасницями ЄС прямо впливає на рівень та інтенсивність розвитку міждержавних відносин. Проте визнання важливої ролі культури, культурної політики та культурної інтеграції прийшло не з перших днів заснування ЄС. Спочатку культурні аспекти не були базисом процесу європейської інтеграції, у той час як історія формування економічних, юридичних та політичних основ інтеграції країн Європи нараховує близько 50 років. Засновники ЄС не врахували необхідність в концептуалізації культурної складової процесу об'єднання Європи. Перше посилення на культуру з'явилася лише в 1992 р.

при підписанні Маастрихтської угоди («Союз шанує багатство свого культурного та мовного розмаїття і піклується про збереження і розвиток європейської культурної спадщини»). Лідери ЄС звернули увагу на культурний аспект процесу європейської інтеграції тільки тоді, коли почалася криза інтеграції і коли потрібні були нові рішення, що дозволяють громадянам країн-учасниць приєднатися до інтеграційного процесу в рамках ЄС. «Батько Європейського Союзу» Жан Монне визнав помилковим той факт, що під час створення ЄС величезна увага акцентувалася лише на політичних, економічних та юридичних складових процесу інтеграції. Озираючись назад, Ж. Монне сказав, що, «якби ми мали зробити все це знову, ми почали б з культури» (цит. за [4]).

Виклад основного матеріалу. Нормативні аспекти щодо взаємовідносин ЄС у сфері культури з'явилися тільки при підписанні Договору про функціонування Європейського Союзу (цит. за [1, с. 558-691]) у 2007 р. (набрав чинності з 01.12.2009 р. [1, с. 26]). Так, у ст. 6 Договору зазначається, що Союз має компетенцією здійснювати діяльність, спрямовану на підтримку, координацію або доповнення дій держав-членів, зокрема, у сферах: с) культура; д) туризм; е) освіта, професійне навчання, молодь і спорт [1, с. 562]. Питанням безпосереднього регулювання відносин у сфері культури присвячено спеціальний розділ XIII Договору «Культура», який складається з однієї статті 167, а також частково стаття 165 розділу XII Договору «Освіта, професійне навчання, молодь і спорт». Так, згідно ч. 1 ст. 165 Договору, Союз сприяє розвитку якісної освіти, заохочуючи співпрацю держав-членів і, якщо необхідно, підтримуючи і доповнюючи їх діяльність, в повній мірі поважаючи при цьому відповідальність держав-членів за

зміст процесу викладання та за організацію системи освіти, а також їх культурну та мовну різноманітність [1, с. 621]. Згідно ст. 167 Договору:

«1. Союз сприяє розквіту культур держав-членів при повазі їх національного та регіонального розмаїття, одночасно висуваючи на передній план спільну культурну спадщину.

2. Діяльність Союзу прагне заохочувати співробітництво держав-членів і, якщо необхідно, підтримувати і доповнювати їх діяльність в наступних областях:

- підвищення рівня знання і поліпшення поширення культури та історії європейських народів;
- збереження і захист культурної спадщини, що має європейське значення;
- культурні обміни некомерційного характеру;
- художня та літературна творчість, в тому числі в аудіовізуальному секторі.

3. Союз та держави-члени створюють сприятливі умови для співпраці з третіми країнами та компетентними міжнародними організаціями у сфері культури, зокрема, з Радою Європи.

4. Союз враховує культурні аспекти у своїй діяльності, що проводиться відповідно до інших положень Договорів, зокрема, з метою забезпечити повагу і заохочення розмаїття його культур.

5. Щоб внести вклад у досягнення зазначених у цій статті цілей:

- Європейський парламент і Рада, постановляючи відповідно зі звичайною законодавчою процедурою та після консультації з Комітетом регіонів, приймають заохочувальні заходи, які виключають при цьому будь-яку гармонізацію законодавчих та підзаконних актів держав-членів;

- Рада за пропозицією Комісії ухвалює рекомендації» [1, с. 622-623].

Подальший розвиток питання культури знайшли відображення у Хартії основних прав Європейського Союзу (Ніцца, 07.12.2000 р.), а також у вторинному законодавстві ЄС. Зокрема, у Хартії від 07.12.2000 р. знайшли віддзеркалення такі основні положення, які стосуються принципів відносин у сфері культури:

- свобода думки, совісті й релігії (ст. 10);
- свобода вираження своєї думки і свобода інформації (ст. 11);
- свобода художньої творчості і науково-дослідної діяльності (гарантується свобода художньої творчості та науково-дослідної діяльності; дотримується свобода викладання у вузах; ст. 13);
- культурне, релігійне і мовне розмаїття (Європейський Союз поважає культурне, релігійне і мовне розмаїття; ст. 22).

Зазначимо, що крім «звичних» для широкого загалу свобод Хартія захищає також академічні свободи («свобода викладання у вузах»).

Аналізуючи напрями культурного співробітництва у межах ЄС на підставі зафіксованих принципів та норм, К. Є. Беляєва [4] вказує на такі основні риси реалізації культурних прав у межах ЄС:

- основною метою сучасної культурної політики Європейського Союзу є формування європейської ідентичності, яке можливе лише за успішної реалізації процесу культурної інтеграції;

- процес створення європейської ідентичності передбачає необхідність формування в Європі тієї постдержавної політичної, економічної та культурної спільноти і того постнаціонального громадянства, які сьогодні мало ким оцінюються в якості можливих варіантів подальшого розвитку Європейського Союзу;

- культурна інтеграція виступає як форма організації взаємодії суб'єктів європейського будівництва в області культури, спрямована на перспективу і передбачає певні види і способи діяльності суб'єктів, націлені на подолання труднощів, вирішення конфліктів, що перешкоджають здійсненню взаємодій;

- конкретні форми, які може прийняти розвиток політичних, економічних інститутів, культурних організацій, вгадуються в принципово новому позиціонуванні ЄС на міжнародній арені: в розробці якісно нових механізмів політичної експансії, в ході якої на основі справедливих принципів представництва відбувається добровільне приєднання до Союзу держав і в повільному, еволюційному формуванні ЄС ієрархії суверенітетів, яка відповідає складу ЄС;

- культурна інтеграція виступає в єдності своїх «природних» і «штучних форм». Природною формою культурної інтеграції в Європі є історично сформовані відносини суб'єктів культури, які впливають на загальну культурну спадщину, існуючи в єдності та розмаїтті. Необхідність в розробці штучних форм культурної стратегії була викликана усвідомленням Європейським співтовариством нестабільності в ідеологічній (розподіл на два табори), національній, політичній, економічній та соціальній сферах і необхідності в подальшому самовизначенні та інтеграції особливостей (окремих держав) в ціле (союз);

- програма культурної інтеграції являє собою нелінійну схему діяльності, оскільки передбачає організацію взаємодій суб'єктів різних

сфер загальноєвропейського буття: політичної, економічної та соціальної, – і, разом з тим, виступає як їх об'єднавча і рушійна сила;

- проведення культурної політики, спрямованої на збереження та забезпечення загальної доступності культурної спадщини, розглядається в ЄС як одна з умов підвищення ефективності процесу соціально-економічної інтеграції.

Варто зазначити, що, очевидно, у контексті зазначеного вище недостатнього первісного інтересу ЄС до проблем культури, це питання дуже скромно відбивалося в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та їх державами-членами від 14.06.1994 р. Це питання віддзеркалене у Розділі VIII Угоди «Співробітництво в галузі культури», який (розділ) складається з однієї статті 80 наступного змісту: «Сторони зобов'язуються сприяти, заохочувати та допомагати розвитку культурного співробітництва. Коли це можливо, співробітництво може розвиватися на основі програм культурного співробітництва Співтовариства або однієї чи декількох держав-членів, а також можуть здійснюватися подальші заходи, що становлять обопільний інтерес».

Водночас, навіть попри скромне регулювання, ця стаття надавала можливість Україні брати участь у програмах культурного співробітництва в рамках ЄС.

В Угоді про асоціацію 2014 р. міститься більш розлоге регулювання. Так, цьому питанню присвячена спеціальна глава 24 «Культура» у складі 4 статей, а також окремі статті у розділах щодо регулювання туризму, освіти, та співробітництва з питань громадянського суспільства.

Так, глава 24 Угоди про асоціацію 2014 р. містить такі положення:

- сторони зобов'язуються сприяти співробітництву в галузі культури з метою покращення взаєморозуміння та розширення культурних обмінів, а також мобільності об'єктів мистецтва та митців України та ЄС (ст. 437);

- сторони заохочують міжкультурний діалог між окремими особами та організаціями, які представляють інтереси громадянського суспільства та культурних закладів України та ЄС (ст. 438);

- сторони тісно співробітничать у рамках відповідних міжнародних форумів/організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Ради Європи (РЄ), з метою, *inter alia*, розвитку культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини (ст. 439);

- сторони докладають зусиль для розвитку постійного діалогу в галузі культури з метою сприяння розвитку культурної індустрії в Україні та ЄС. Задля досягнення цієї мети Сторони впроваджують належним чином положення Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 року (ст. 440).

Крім того, у сферах регулювання туризму, освіти, та співробітництва з питань громадянського суспільства відповідно передбачається:

- співробітництво у сфері туризму на двосторонньому, регіональному та європейському рівнях ґрунтуватиметься на таких принципах: а) повага самобутності та інтересів місцевих громад, особливо у сільській місцевості; б) важливість культурної спадщини; с) чітка взаємодія між туризмом та захистом навколишнього середовища (гл. 16, ст. 400);

- повною мірою поважаючи обов'язки Сторін щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також їхнє культурне та мовне розмаїття, Сторони сприяють розвитку співробітництва в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу та посилення знань щодо відповідних культур (гл. 23, ст. 430);

- сторони заохочують співробітництво з питань громадянського суспільства з метою досягнення таких цілей: а) зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах-членах ЄС; б) залучення організацій громадянського суспільства до реалізації цієї Угоди, зокрема моніторингу її виконання, а також до розвитку двосторонніх відносин Україна – ЄС; с) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС, зокрема її історії та культури; д) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базових цінностей, функціонування та політик (гл. 26, ст. 430).

Таким чином, як і у ЄС в цілому, положення Угоди про асоціацію у сфері культури спрямовані на: розвиток культури та міжкультурного діалогу як засоби покращення взаєморозуміння між державами та суспільствами та зближення держав та народів; розвиток культурного розмаїття, збереження і оцінки культурної та історичної спадщини. При цьому Сторони впроваджують положення, правила та норми ЮНЕСКО та Ради Європи.

Зокрема, окремо згадується Конвенції ЮНЕСКО про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження 2005 року.

Зокрема, вказана Конвенція передбачає такі керівні принципи (ст. 2 Конвенції):

- принцип 1 – принцип поваги прав людини та основних свобод: охорона і заохочення культурного розмаїття можливі тільки тоді, коли гарантовано права людини й такі основні свободи, як свобода вираження думок, інформації та комунікації, а також можливість для окремих осіб вибирати форми культурного самовираження. Ніхто не може використовувати положення цієї Конвенції для утиску прав людини та основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини і гарантованих міжнародним правом, або для їх обмеження.

Таким чином, цей принцип перегукується з принципами та гарантіями Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р. і наполягає на суворому дотриманні прав людини як запоруки вільної участі у культурному житті;

- принцип 3 – принцип рівної гідності й поваги до всіх культур: охорона і заохочення розмаїття форм культурного самовираження передбачають визнання рівної гідності й поваги до всіх культур, включаючи культури осіб, що належать до меншин і корінних народів.

- принцип 6 – принцип сталого розвитку: культурне розмаїття є цінним надбанням для людей і суспільств. Охорона, заохочення та підтримка культурного розмаїття – одна з найважливіших вимог забезпечення сталого розвитку в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь.

Ці принципи гарантують збереження і розвиток культур не тільки титульних націй, але й національних меншин. Отже, підписавши Угоду про асоціацію, Україна фактично взяла на себе зобов'язання підсилити охорону культурних прав національних меншин;

- принцип 5 – принцип взаємодоповнюваності економічних і культурних аспектів розвитку: оскільки культура є однією з головних рушійних сил розвитку, культурні аспекти розвитку мають настільки ж важливе значення, що і його економічні аспекти, і люди та народи мають основним правом приймати в них участь і користуватися їх плодами.

Цей принцип фактично передбачає неможливість жертвувати підтримкою чи розвитком культури заради сумнівної доцільності переважаючого розвитку економіки.

Варто зазначити, що на підтримку різноманіття європейських культур спрямована Програма ЄС «Культура 2007 – 2013», затверджена Рішенням від 12.12.2006 р. № 1855/2006/ЄС Європейського Парламенту та Ради [5]. Ця програма має

бюджет 400 мільйонів Євро для фінансування проектів та ініціатив. Завдання програми – підтримка культурного різноманіття та культурної спадщини шляхом розвитку співробітництва культурних операторів та інституцій різних країн. Програма ставить перед собою три основні цілі: просування мобільності діячів культури; стимулювання поширення творів мистецтва та інших результатів культурної діяльності; посилення міжкультурного діалогу [5]. Отже, перспективною є участь України у цій програмі.

Що стосується інших аспектів впровадження положень, правил та норм ЮНЕСКО, то тут варто, перш за все, пригадати вимоги щодо збереження культурної спадщини, які (вимоги) зафіксовані у таких Конвенціях, як: Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р.; Конвенція про охорону підводної культурної спадщини від 02.11.2001 р.; Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини від 17.10.2003 р. тощо. Зокрема, вимоги щодо заборони будівництва в охоронюваній зоні пам'яток культури тепер може вважатися не тільки порушенням відповідних Конвенцій, але й порушенням Угоди про асоціацію.

Що стосується впровадження положень, правил та норм Ради Європи, то у цьому питанні варто зважити на те, що Рада Європи виробила цілу низку стандартів у сфері освіти та культури, які є саме європейськими стандартами. Наприклад, Рекомендація № Rec (2001) 15 комітету Міністрів Ради Європи «Про викладання історії у XXI столітті в Європі», схваленій Комітетом міністрів на 771-му засіданні заступників міністрів від 31 жовтня 2001 р., ставить на меті здійснити значний прогрес у виробленні плюралістичної й витриманої в дусі терпимості концепції викладання історії, зокрема, через розвиток можливостей індивідуальних досліджень та аналізу. У Рекомендації містяться ознаки так званого «зловживання» історією. Зокрема, зазначається, що викладання історії не може бути інструментом ідеологічного маніпулювання, пропаганди або підтримки ультра націоналістичних, ксенофобних, расистських або антисемітських і сповнених нетерпимості цінностей. Історичні дослідження і сама по собі історія, яку викладають у школі, не можуть у жодному разі бути сумісними з основними цінностями і Статутом Ради Європи, якщо вони подають або популяризують хибну історію, з використанням якогось із наведених нижче способів: фальсифікації історичних фактів, підробленої статистики, підробленого зображення тощо; концентрації уваги на одній події, з тим, щоб виправдати або

замовчувати іншу подію; зміненого представлення минулого з пропагандистською метою; гіперболізованої націоналістичної версії минулого, що може породити протиставлення між «ми» та «вони»; неправдивого представлення історичних записів; заперечення історичних фактів; пропуску історичних фактів.

Рекомендація R (2000) 13 Комітету Міністрів країнам-членам щодо Європейської політики доступу до архівів (ухвалена Комітетом Міністрів 13.07.2000 р. на 717-му засіданні заступників міністрів) містить такі основні положення та вимоги:

- вимоги Рекомендації спрямовані на виконання Конвенції про захист прав людини і основних свобод, в особливості статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) і 10 (свобода вираження поглядів). Отже, недотримання вимог Рекомендації R (2000) 13 при розгляді справ в Європейському суді з прав людини може бути витлумачено як порушення Конвенції;

- вимоги документу кореспондуються з Рекомендацією Комітету Міністрів РЄ країнам-членам R (81) 19 «Про доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні органів державної влади»;

- норми щодо доступу до архівів повинні вичерпно регулюватися законами парламенту. Доступ до публічних архівів є правом.

Натомість аналіз свідчить про те, що українське законодавство не у повній мірі відповідає цим стандартам.

Висновки. Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС 2014 року містить значно більше положень та гарантій щодо реалізації культурних прав громадян, ніж Угода про парт-

нерство і співробітництво між Україною і ЄС 1994 року. Це накладає більші обов'язки для України у цій сфері, але створює додаткові можливості для громадян та громадянського суспільства щодо захисту своїх прав та контролю таких поважних інституцій, як органи ЄС, зокрема, у сферах гарантій національних менших на культурне розмаїття, охорону культурної спадщини, забезпечення впровадження європейських стандартів, зокрема, вироблених Радою Європи, у культурне життя держави та суспільства.

Література

1. *Право Європейського Союзу: підручник* / В. І. Муравйов, О. М. Лисенко, І. В. Влялько та ін.; за ред. В. І. Муравйова. – К., Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.

2. *Право Європейського Союзу: учебник* / под ред. С. Ю. Кашкина. – 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. – 1119 с. – Серия: Магистр. – ISBN 978-5-9916-1329-3 (Издательство Юрайт); ISBN 978-5-9692-1199-5 (ИД Юрайт).

3. *Право Європейського Союзу: учебное пособие* / С. Ю. Кашкин, А. О. Четвериков, П. А. Калиниченко [и др.]; отв. ред. С. Ю. Кашкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. – 320 с. – ISBN 978-5-392-01558-0.

4. *Беляева Е. Е.* Культурная интеграция как основная стратегия культурной политики Европейского союза: дисс... канд. культурологии: спец. 24.00.01 «Культура. Наука. Просвещение» / Е. Е. Беляева. – М., 2011. – 158 с.

5. *Программа «Культура 2007 – 2013»* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rus-eu-culture.ru/591/592/>

Ю. Л. Юринець

Актуальные вопросы гарантирования культурных прав граждан в контексте имплементации соглашения об ассоциации с ЕС.

Соглашение об ассоциации с ЕС 2014 года содержит значительно больше положений по реализации культурных прав граждан, чем соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Украиной и ЕС 1994 года. Это накладывает большие обязанности для Украины в этой сфере. Поэтому в данной статье рассматриваются требования к правовому регулированию сферы культуры, сложившиеся в ЕС, и обязательства Украины в этой сфере, вытекающие из этих требований.

Ключевые слова: культура, культурные права, культурное наследие, Европейский Союз (ЕС), Соглашение об ассоциации, межкультурный диалог.

Y. Yurinets

Topical issues of guaranteeing cultural rights in the context of the implementation of the Association Agreement with the EU.

Association Agreement with the EU in 2014 contains much more of the provisions for the implementation of cultural rights of citizens than the agreement on partnership and cooperation between the EU and Ukraine in 1994. This imposes great responsibilities for Ukraine in this sphere. Therefore, this article discusses the requirements for the legal regulation of culture, established in the EU and Ukraine's obligations in this area deriving from these requirements.

Key words: culture, cultural rights, cultural heritage, the European Union (EU), the Association Agreement, inter-cultural dialogue.